

KONRÁD MIKLÓS

BEVÁNDORLÁS, INTEGRÁCIÓ
ÉS ANTISZEMITIZMUS

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Seriem fundavit

PÁL FODOR

Redigit

ANTAL MOLNÁR

ELTE | RCH
INSTITUTE OF HISTORY

ELTE Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Budapestini, 2025

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

KONRÁD MIKLÓS

Bevándorlás, integráció és
antiszemitizmus

A galíciai zsidó bevándorlás és annak mítosza
1735–1939

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézet
Budapest, 2025

A kötet az NKFI Alap támogatásával, az OTKA K 143231 számú, *Zsidó identitások Magyarországon a 18. század végétől 1918-ig* című kutatási program keretében készült

© Konrád Miklós, 2025

© ELTE HTK TTI, 2025

ISBN 978-963-416-510-1

ISSN 2063-3742

Címlapon: Bálint Endre: *Öreg zsidó*, 1937.

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest

Hátlapon: A Sándor utcai képviselőház, 1893–1894.

Jelfy Gyula felvétele. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

TARTALOM

BEVEZETŐ	9
I. BEVÁNDORLÁS ÉS LETELEPEDÉS, 1735–1825	17
Ellenállás és befogadás	17
A kétarcú magyarországi zsidóság kialakulása	30
II. BEVÁNDORLÁS ÉS EMANCIPÁCIÓ, 1825–1867	37
Reformkor	37
1839-ig	37
Az 1839–1840-es diéta	45
Az 1843–1844-es diéta	48
Két országgyűlés között, 1844–1847	60
Az utolsó rendi országgyűlés, 1847–1848	66
Forradalom és szabadságharc, 1848–1849	71
Az első zsidó reakciók, 1840–1849	81
Cezúra és kontinuitás	89
Az önkényuralom kora	93
A Bach-korszak	93
Az 1860–1861-es országgyűlés	100
Két országgyűlés között, 1861–1865	105
Az emancipációs törvény, 1865–1867	111
Zsidó magatartások: elidegenedés és taktikázás, 1849–1867	117
III. BEVÁNDORLÁS ÉS ANTISZEMITIZMUS, 1867–1918	123
Bevándorlás és magyarosodás, 1867–1875	123
Apadó bevándorlás, közömbös közvélemény	123
Magyarosodásellenes galíciaiak liberális kritikusai	127
Neológ zsidók: ellenségesség és azonosulás	133
Bevándorlás és „zsidókérdés” I. A kezdetek, 1875–1881	139
Istóczy Győző színpadra lép	139
Szélcsend	143
A vihar előjelei	147
Neológ zsidók: közömbösség és előítélet	152
Bevándorlás és „zsidókérdés” II. Kivirágzás, 1881–1891	156
Bevándorlás és „térfoglalás”	156
A szatmári kérvény megyei és sajtóvitái	159
A vérvád és a lengyel zsidók	170
A szatmári kérvény képviselőházi vitája	172
Pszichózis	177
Antiszemiták és függetlenségi az 1884-es választások előtt	184
Irányi Dániel törvényjavaslata „az idegenek letelepedéséről”	190

Antiszemita párti kezdeményezések	193
Főispáni jelentések a bevándorlásról	197
A községek rendezéséről szóló törvényjavaslat vitája	201
Lecsengés	203
Neológ zsidók: elhatárolódás és ráeszmélés, 1881–1891	207
Az 1882-es segélyakció	207
Kaftánellenesség, bevándorlásellenesség	209
Wahrmann és Chorin	212
Az antiszemiták igazi ellensége	215
A lengyel zsidó apológiája	218
Bevándorlás és „zsidókérdés” III. Össztűz, 1891–1903	223
Újabb menekülthullám	223
A mítosz hivatalossá válik: Vargha Gyula statisztikus a galíciai zsidó bevándorlásról	228
Bevándorlásellenes parlamenti összhang	233
A Néppárt és a Magyar Gazdaszövetség színre lép	242
A rutén akció	245
Kormányzati döntés a zsidó bevándorlás törvényi szabályozásáról	251
A bevándorlásellenesség haszna	256
Alispáni jelentések a bevándorlásról	260
Az Egan-botrány és a bevándorlási törvény képviselőházi bejelentése	264
Következmények	272
Úton a törvény felé	277
Jelentős, jelentéktelen, ártalmatlan vagy nem is létező bevándorlás	286
Visszafogottság és szélsőségesség az agrárius táborban	291
Néppártiak, egyetemi ifjak, függetlenségek	296
A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról szóló 1903. évi V. törvénycikk	302
A galíciai születésű zsidók száma Magyarországon 1900-ban	313
Neológ zsidók: a szolidaritás megtagadásától a szolidaritás vállalásáig, 1891–1903	317
A reprezentativitás kérdése	317
Az 1891-es segélyakció	320
Nyugalmi évek: sokszínűség és statisztikai cáfolat	327
Neológ bevándorlásellenesség, avagy a mítoszba vetett hit magyarázata	334
A megtámadott zsidók védelme, a kaftán magasztalása	338
Az Egan-botrány után: szembefordulás, ingadozás, ismétlődő ráeszmélés	343
A kazár iránti szolidaritás vállalása és az ellene hozott törvény támogatása	349

Intermezzo. Valódi bevándorlók, kárpátaljai zsidók.....	355
Pólisiak a Telekin.....	355
Kárpátaljai zsidók a mindennapokban.....	367
Mélyülő árkok, 1903–1918.....	371
Az 1903. évi V. törvénycikk hatályba léptetése és a határrendőrség.....	371
A mítosz mellett kitartó statisztikusok és Kovács Alajos cáfolata.....	377
Rendületlen galíciánerezés.....	380
Kaftános galíciánerből (polgári radikális) értelmiségi.....	385
Zsidó közvélemény: fokozódó szolidaritás, változatlan előítélet.....	391
A galíciai menekültek tényleges áradata, avagy „a selyemkaftános, étvágygerjesztő dugóhúzókkal ellátott galíciai hadimilliomosok nyüzsgő csapata”, 1914–1918 ...	399
IV. VÉGJÁTÉK, 1918–1939.....	411
A galíciai zsidó menekültek kiutasítása.....	411
Bolsevik galíciánerek.....	419
A tovább élő mítosz záróaktusa I. Zsidókérdés mint bevándorláskérdés.....	424
A tovább élő mítosz záróaktusa II. „Jó” zsidók, „rossz” zsidók, közös sors.....	428
KONKLÚZIÓ.....	431
IRODALOMJEGYZÉK.....	439
NÉVMUTATÓ.....	487

BEVEZETŐ

1918. november 13-án Tormay Cécile csomagot vitt Budapesten egy körúti kis szállodában lakó, a megszállt területekről érkezett, mindenükből kifosztott ismerőseinek. „A harmademeleti folyosó homályában nem tudtam meglátni a szobák számát. Találomra benyitottam az egyik ajtón. A szoba levegője, mint egy csúnya savanyú lehelet ütött meg. Az ablaknál kaftános lengyel zsidó állt, és derékban mozogva, fontoskodva magyarázott valamit egy angolosan öltözött, beretváltképű fajrokonának. A szoba közepén is állt néhány férfi. Az asztalon összekötözött csomagokban külföldi papírpénz feküdt. Orosz rubelek... úgy véltem, amint hirtelen odapillantottam.”¹

Bár a jelenet, amely az írónő *Bujdosó könyv* című álnaplójának 1920. decemberében boltokba került első kötetében olvasható, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idejét felölelő kétkötetes mű számos egyéb epizódjához hasonlóan valószínűtlen, biztosak lehetünk abban, hogy a korabeli olvasóközönség elérte benne az elértendőt: a már 1914 előtt beszivárgott, vagy esetleg a háború alatt menekültként Budapestre érkezett kaftános zsidó rosszban sántikál, méghozzá gyaníthatóan az orosz forradalom hazai ügynökeként. Hogy az imádkozó vallásos zsidókra emlékeztető módon „derékban” mozgó, kaftánt viselő, vagyis ortodox haszid zsidó miként állhatott a vallást a nép ópiumának valló orosz forradalom szolgálatában, ez a Horthy-kor ünnevelt írónője képzeletbeli naplójából nem derült ki.

Ez a fajta flagráns önellentmondás visszatérő eleme volt a keleti zsidó bevándorlókról, illetve bevándorlásról a reformkortól a Horthy-kor végéig folyó diskurzusnak, jeleként annak, hogy a lengyel-orosz, olykor romániai, ám mindenekelőtt galíciai, többnyire – bár nem feltétlenül – „kaftános” zsidó percepciója nem a megtapasztalt valóságról szólt, hanem a kortársak félelmei és indulatai által táplált téveszmékről.

Minden kornak megvannak a maga félelmei, ám a keleti zsidó invázió, az alapvád szerint elmagyarosodni nem hajlandó vagy arra képtelen, ellenben tisztességtelen úton-módon a helyi lakosság kárára meggazdagodó, végső soron uralomra törő galíciai zsidó bevándorló rémképe a magyarországi zsidók szerencsétlenségére egyenjogúsításuk gondolatának reformkori felmerülésétől az emancipáció korát lezáró zsidótörvényekig végigkísérte történetüket, az 1880-as évek elejétől a Horthy-kor végéig már mondhatni folyamatosan – és gyakran szenvedélyesen – izgatta a közvéleményt. A magyarországi zsidóellenes diskurzusnak nem volt egyetlen más, a bevándorlás kérdéséhez hasonlóan specifikusnak mondható eleme, amely korokon átívelően ilyen ki-

1 Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. I–II. Bp., Singer és Wolfner, [1939], I. 162.

tartóan, ilyen hevesen és széles körökben foglalkoztatta volna a magyar társadalmat.

Az 1840-es, majd az 1860-as években a zsidó bevándorlás kérdése átszötte a zsidók emancipációja, azaz egyenjogúsítása körüli vitákat. Istóczy Győző 1875-ös első – az antiszemitizmus kifejezését is megelőző – antiszemita beszédének apropója a zsidó bevándorlás volt. Ez váltotta ki a dualizmus korának egyetlen olyan törvényét, a *külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról* szóló 1903. évi V. törvénycikket, amely, ha nem is beszélt nyíltan zsidókról, minden kortárs számára nyilvánvalóan a bevándorló keleti zsidók letelepedésének szigorúbb ellenőrzése és könnyebb kiutasításuk céljából jött létre. Az 1918-as nyári és őszi északkelet-magyarországi razziák során a galíciai zsidók szolgáltak célpontjául a dualizmus végórájában nyíltan antiszemitává váló helyi hatóságok erőszakának. A Horthy-kor egyik alapműve, Szekfű Gyula *Három nemzedéke* abban a dualizmus kori tömeges galíciai bevándorlásban látta az egész zsidókérdés magyarázó okát, amely aztán az első és a második zsidótörvény indoklásában is megjelent. Amit a reformkorban a zsidók jogkiterjesztésének egyik akadályaként emlegettek, az közel egy évszázaddal később a magyar zsidók jogfosztásának egyik igazolásává vált. Míg az utolsó rendi országgyűléseken, majd 1848-ban a hazai zsidók részben bevándorló hitsorsosaik miatt nem kaptak egyenlő jogokat az ország (nem nemes) keresztény lakosaival, a faji antiszemitizmuson alapuló második zsidótörvény indoklása jogfosztásukat részben a dualizmus korában bevándorolt hitsorsosaik iránti bűnös szolidaritásukkal igazolta.

A két időszak, sőt a reformkor és a dualizmus kora között volt azonban egy alapvető különbség. A galíciai bevándorlás, amely Lengyelország első, 1772-es felosztásától és Galiciának a Habsburg Birodalomhoz csatolásától tömegessé vált, majd egyes periódusokban, így az 1840-es években valóban rendkívüli arányokat öltött, az 1860-as évek végére elapadt. Ez nem azt jelenti, hogy szórványosan ne telepedtek volna le ezután is galíciai zsidók Magyarországon. Míg azonban egyfelől a tömeges bevándorlás megszűnt, másfelől a zsidók kivándorlása olyan jelentős mértékben meghaladta betelepedésüket, hogy a galíciai zsidó invázió mítoszát 1922-ben megjelent könyvében – antiszemitizmusa dacára – cáfoló Kovács Alajos szerint a dualizmus első és utolsó népszámlálása, vagyis 1869 és 1910 között a magyarországi zsidók vándorlási vesztesége, azaz a természetes és tényleges szaporodásuk közötti negatív különbözet 113 800 főre rúgott.²

Az országot elárasztó galíciai zsidó bevándorlásról szóló, dualizmus és Horthy-kori diskurzus sajátossága tehát, hogy amiről szólt és amitől tartott, az nem létezett. A kérdést illetően, vajon 1867 után a magyar társadalom miért volt meggyőződve arról, hogy az országot ellepik a keleti zsidók, a témát elsőként elfogulatlanul tárgyaló Walter Pietsch arra a következtetésre jutott, hogy a kortársak ebbéli hitüket önmegtévesztő tapasztalataikra alapozták.

2 Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Bp., Szerző kiadása, 1922, 14.

A zsidó bevándorlók elsőként a határ menti, többségében nemzetiségi lakosságú területeken telepedtek le, zömében falun, mivel betelepedésük a városokba 1840-ig erősen korlátozott maradt. Tömeges áttelepedésük a belső, zömében magyarok lakta megyékbe, valamint ezzel párhuzamosan rohamos urbanizációjuk csak ezután vette kezdetét. Ekképpen a kinézetükben galíciai-ként azonosított, kaftános zsidókkal a magyar társadalom nagy számban csak a 19. század második felétől találkozott, és bevándorlást vélt látni ott, ahol csupán belső vándorlásról volt szó, avagy Pietsch szavaival: ami a határ menti területekből „az ország belseje felé irányuló migráció” volt, azt „az ország belsejében élő magyarok szubjektíve mint bevándorlást élhették át”.³ Pietsch tanulmánya vitathatatlanul úttörő volt, ám hipotézisének ellentmond, hogy azok az északkeleti megyékben élő magyarok is riadtan szónokoltak és írtak a galíciai invázióról, akik számára a kaftános zsidók látványa semmiképpen sem jelentett újdonságot.⁴

A zsidó bevándorlás ütemét és földrajzi eredetét alapos tanulmányában 1869-ig nyomon követő Varga László szerint a magyar társadalomban a galíciai zsidó bevándorlás által keltett félelmet a keleti szomszédságban élő zsidóság óriási népességszáma, valamint az Ausztriába és főleg Amerikába kivándorló keleti zsidók Magyarországon való átvonulása is felerősítette. A tömeges betelepülést illető hitükben a kortársakat az 1869-től tizenegy, majd tízévente ismétlődő népszámlálások eredményei is megerősítették, mivel a látványos zsidó népességszaporulatban, amely a zsidóknak az összlakossághoz képest a 19. század végéig jóval magasabb természetes szaporodásából fakadt, a bevándorlás bizonyítékát látták.⁵ A „dualizmus kori beözönlő galíciai zsidóság mítosza” Faragó Tamás megítélése szerint is „a gyors létszámnövekedés magyarozatára terjedt el”, mivel, amint a történeti demográfus megjegyezte, a tény, hogy „létszámuk pusztán a természetes szaporulat révén is megkétszereződhetett 35–40 év alatt, [...] egy laikus számára máig felfoghatatlan”.⁶

Hogy a keleti zsidó tömegek bevándorlásának, ahogy Varga írta, „puszta gondolata még a legliberálisabbak számára is egyfajta »tatárjárás« rémét idéz-

3 Walter Pietsch: A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. *Valóság*, 31. (1988) 11. sz. 53–54. Újraközölve: In Uő: *Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba*. Bp., Múlt és Jövő, 1999, 18–35.

4 Az északkeleti megyékben megjelenő lapoknak a bevándorlással riogató, 1890–1910-es évekbeli írásai – kritikus elemzést sajnos nélkülöző – bemutatására lásd: Tamás Csíki: The Immigration of Galician Jews to Hungary in the Age of the Austro-Hungarian Monarchy, 1867–1914. *Studia Historyczne*, 62. (2019) 4. sz. 43–61.

5 Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In Uő (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Bp., Pannonica – Habsburg Történeti Intézet, 2005, 24–25. Varga tanulmányának első megjelenése, azonos címmel: *Századok*, 126. (1992) 1. sz. 59–79.

6 Faragó Tamás: A történeti Magyarország felekezeti adatai az első világháború előtt. In Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században. A Carolina Resolutiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2016, 45.

te”, ezzel teljesen egyetértünk.⁷ Amint könyvünkől ismételtén kiderül, az is kétségtelen, hogy az 1850-ben mért 339–400 ezer főről 1910-re 911 ezer főre gyarapodó hazai zsidóság népességnövekedését a kortársak hajlamosak voltak tömeges bevándorlásuk bizonyítékának tekinteni. Ugyanakkor ez a magyarázat megítélésünk szerint csak úgy állja meg a helyét, ha hozzátesszük: a kortársak azért ragaszkodtak ilyen kitartóan a rendelkezésükre álló empirikus adatok állhatatos ignorálását feltételező szubjektív benyomásaikhoz, mert erre egyéb tudatos-tudattalan indokok is motiválták őket. Ami ugyanis a zsidó népességszám növekedését szemléltető népszámlálásokat illeti, a népszámlálási kötetekből a kortársak ugyanannyi erővel azt is minden nehézség nélkül kiszámíthatták volna, hogy a magyarországi zsidók tényleges szaporodása már 1869–1880 között is természetes szaporodásuk alatt maradt, ami tömeges bevándorlásuk tézisének valószínűtlenné tette – illetve tette volna, ha erre a számításra bárki rászánta volna magát. Ez azonban az 1890-es évekig nem történt meg, és a bevándorlás tézisének cáfoló néhány tanulmány, amely akkorigban egy neológ felekezeti évkönyv hasábjain napvilágot látott, nem ok nélkül maradt visszhangtalan.

Bár a kelet-európai zsidóknak a 19. század utolsó évtizedeitől – Magyarországgal ellentétben – nagyon is valós és tömeges bevándorlása Németországba, Franciaországba vagy Angliába az 1970-es évektől több, mára klaszszikussá vált monográfia írására serkentette a többnyire amerikai és izraeli történészeket,⁸ a magyarországi zsidó bevándorlásról mindmáig csupán néhány tanulmány áll rendelkezésre. Az akadémiai történetírás nem vitatja Kovács Alajos immár több mint száz évvel ezelőtti megállapításait,⁹ ám a mítosz említésén túl a kérdés iránt a hazai zsidóság múltját illető történetírói érdeklődés felélénkölése dacára a szakma idáig nem tanúsított különösebb figyelmet.¹⁰

7 Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon, i. m. 24.

8 Lloyd P. Gartner: *The Jewish Immigrant in England, 1870–1914*. London, Simon Publications, 1973; Steven E. Aschheim: *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800–1923*. Madison, University of Wisconsin Press, 1982; David Berger (ed.): *The Legacy of Jewish Migration: 1881 and its Impact*. New York, Brooklyn College Press, 1983; Nancy L. Green: *Les travailleurs immigrés juifs à la Belle Époque. Le « Plehl » de Paris*. Paris, Fayard, 1985; Jack Wertheimer: *Unwelcome Strangers: East European Jews in Imperial Germany*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1987; Klaus Hödl: *Als Bettler in die Leopoldstadt. Galizische Juden auf dem Weg nach Wien*. Wien – Köln – Weimar, Böhlau, 1994.

9 Az utóbbi évtizedekben a bevándorlás mítoszára röviden kitérő munkák közül lásd: Szabad György: A polgári jogegyenlőség elleni támadás és kudarc a századvégi Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 37. (1982) 8–9. sz. 75–76; Zeke Gyula: A magyarországi zsidóság hitközségeinek kiépülése. In Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I–II. Bp., MTA Filozófiai Intézet, 1990, I. 134; Haraszti György: A zsidóság visszatérése Magyarországra a XVIII. században. In Uő: *Két világ határán*. Bp., Múlt és Jövő, 1999, 137–138; Anka László: A magyar agráriusok és eszméik. *Valóság*, 48. (2005) 5. sz. 46.

10 Ennek legjobb példája a zsidó bevándorlás ellen hozott 1903-as törvény, amelyet több, a korszakot, illetve kifejezetten Széll Kálmán miniszterelnökségét tárgyaló politikatörténeti munka figyelmen kívül hagyott. Lásd például: Dolmányos István: *A magyar parlamenti ellenzék történe-*

Pedig a zsidó bevándorlás története és a bevándorlás mítosza már az általunk fentebb említett, a zsidók 19–20. századi történetének és a magyarországi antiszemitizmusnak számos meghatározó momentumával való összefonódása révén megérdemli az alaposabb vizsgálódást. A dualizmus kori tömeges galíciai zsidó bevándorlásba vetett, keresztények és zsidók által egyaránt hosszú évtizedeken át rendíthetetlenül vallott hit önmagában is rendkívüli mivoltán túl a kérdést azért is érdemes átfogóan elemezni, mert a bevándorlás és a bevándorlók elleni érvek nyomon követése a meggyőződéses antiszemitaikon túlmenően páratlan lehetőséget nyújt a többségi társadalom zsidókkal szembeni ellenérzései és félelmei alakulásának a vizsgálatára.

A keleti zsidó bevándorlókról az 1880-as évektől mondhatni állandósuló diskurzus rendkívülisége, hogy e mindinkább imaginárius csoport a magyarországi zsidóságnak egy olyan, a közvélekedés szerint nem csekély részét alkotta, amelyről az antiszemita, a liberális nacionalista politikai elit képviselői, sőt jószerivel a teljes liberális sajtó vezércikkírói többnyire hasonlóan, azaz egyaránt elítélően nyilatkoztak. Azzal a legkevésbé sem mellékes különbséggel, hogy míg a liberálisok hangsúlyosan különbséget tettek a bevándorolt galíciaiak és az általuk rendre méltatott magyarosodó-magyarosodott hazai zsidóság között, az antiszemita a galiciánerek ócsárlása mellett annak leszögezéséről sem feledkeztek meg, hogy zsidó és zsidó között nem létezik különbség.

A politikai elit egyes képviselői és a liberális sajtó publicistái közül sokan maguk is zsidók voltak. A többségi társadalom a keleti zsidó bevándorlókkal szembeni ellenérzése konstans kifejezésével párhuzamosan a hazai – avagy régebben, illetve nyugatról betelepedett – zsidók felé folyamatos jelzéseket adott le, hogy integrációjuk érdekében jobban teszik, ha a velük ellentétben „rossz” zsidóknak minősített bevándorlóktól minél egyértelműbben elhatárolódnak. Mindez pedig válságról válságra újra élesedő dilemma elé állította a befogadásra törekvő, tehát elfogadásra vágyó magyar zsidó polgárságot, amely vélten bevándorló, mindenesetre kaftános-pajeszes hitsorsosaival szemben hol minden szolidaritást megtagadott, hol kiállt mellettük, bennük hol obskurantista, önnön integrációját veszélyeztető vadembereket látott, hol olyan hittestvéreket, akik önfeledt természetességgel élték meg autentikus zsidóságukat.

Bár könyvünk alapvetően kronologikus felosztásán belül a bevándorlásról, bevándorlókról, illetve az északkeleti megyék utóbbiakkal gyakran azonosított kaftános haszidjairól kifejtett zsidó nézeteket külön részekben mutatjuk be, a kulturálisan és érzelmileg magyarrá vált zsidóknak a keresztényektől való sebészi elválasztására sem törekedtünk. Ez magyarázza, hogy a zsidó vallású országgyűlési képviselőkkel például hol a zsidókat is magában foglaló magyar társadalom magatartását vizsgáló részekben, hol a kifejezetten a

téből (1901–1904). Bp., Akadémiai, 1963; Ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Bp., Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2015.

zsidókra szorítkozó fejezetekben találkozunk. A zsidó álláspontok vizsgálatát az integrációra törekvő és emiatt e kérdésben az ortodox, illetve cionista zsidókhoz képest jóval kényesebb helyzetben levő, a dualizmus korától kezdve sematikus neológoknak nevezhető értelmiségre és polgárságra korlátoztuk.

Könyvünkben a 19. században még csupán földrajzi értelemben használt „Kárpátalja” kifejezésen a négy, ruszinok által legnagyobb arányban lakott megyét, azaz Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéket értjük. A jiddis *Unterland* kifejezést e régió szinonimájaként használjuk, annyiban vállaltan kissé pontatlanul, hogy az Unterlandhoz Erdély északi része, illetve tágabban a négy kárpátaljai megyével határos megyék is hozzátartozhattak. A földrajzi szempontból meglepőnek tűnhet, hiszen a magas fekvésű Kárpátokat „alsó-földként” megjelölő Unterland kifejezés a Morvaországból és Ausztriából betelepülő nyugati zsidóktól ered, a hazai zsidóságra gyakorolt kulturális befolyásukat tükrözi. Nyugatról nézve ugyanis az számított „felsőnek”, ami hozzájuk közelebb esett, és „alsónak” az, ami távolabb volt.¹¹ Az Unterland párjaként használt *Oberland* kifejezéssel a Felvidék nyugati és középső részeit jelöljük, bár a kortársi zsidó használatban akár egész Nyugat-Magyarországra is vonatkozhatott. Ami kifejezetten az unterlandi zsidókat illeti: bár a dualizmus korában a négy „kárpátaljai” megyében neológ hitközség egyedül Ungváron működött, ott is csak 1906-ig, mikor is a hitközség a status quo ante irányzathoz csatlakozott, akkulturált, szekularizált „modern” zsidók, ügyvédek, orvosok természetesen ebben a térségben is szép számmal voltak. Ettől függetlenül, mikor kötetünkben az északkeleti megyék zsidóságával szemben az 1880-as évektől megsokasodó vádak kapcsán unterlandi zsidókról beszélünk, ezen a vádlók lelki szemei előtt megjelenő kaftános, jiddis anyanyelvű ortodox haszid falusi zsidók értendők.

A könyvben idézett forrásszövegek közléséről: a második világháború végéig gyakori, úgynevezett rövid ortográfiával megjelent szövegeket, valamint néhány értelemzavaró írásmódot (például „épen” „éppen” helyett) a mai helyesírás szerint módosítottuk. A könnyebb érthetőség érdekében olykor az idézetek központozásán is változtattunk. Megőriztük a „c” helyett „cz”-vel (olykor „t”-vel), az „sz” helyett „s”-sel írt szavak, illetve a hosszú kétjegyű mássalhangzók eredeti írásmódját („ssz” helyett „szsz”), valamint általában a maitól eltérő külön- és egybeírásokat („a hol”, „a mely”). A vezeté- és az utónevek sorrendjét illetően a Magyarországon született vagy bevándorolt zsidók esetében a magyar nyelv szabályait követtük, tehát Lichtenstein Hillel, és nem fordítva, az utóneveket pedig magyar alakjuk szerint írtuk, tehát Löw Lipót, és nem Leopold Löw.

A statisztikai adatokról: a zsidó lakosság országos számadatai 1850-ig Erdély, a Partium és a határőrvidék, az 1869-es népszámlálástól Horvát-Szlavó-

11 Hutterer Miklós: Adalékok a felföldizmus kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, 57. (1961) 2. sz. 213–214; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*. I–II. Pozsony, Kalligram, 2012, I. 844–845.

nia nélkül értendő. Hacsak az adott helyen nem adunk ettől eltérő indikációt, az 1869-es, 1880-as és 1890-es népszámlálási adatok a polgári, az 1900-as és 1910-es adatok a polgári és katonai népességre vonatkoznak.

Az idézetekben levő kiemelésekről: amennyiben lábjegyzetben nem jelezzük, hogy egy adott idézetben a dőlt betűvel szedett részek saját kiemeléseink, akkor azok az eredeti szövegben is így jelentek meg.

*

A galíciai bevándorlás témája több évtizede foglalkoztat. Már a Sorbonne-on – néhány fényévvvel ezelőtt – írt szakdolgozatomban idéztem e témakörben a korabeli lapokból. Ez alatt a hosszú idő alatt sok kollégával konzultáltam, beszélgettem a témáról. Közülük ezúton elsősorban Bányai Viktóriának, Kulcsár Beátának, Völgyesi Orsolyának, Cieger Andrásnak és Gyáni Gábornak szeretném kifejezni hálámat, akik a beszélgetéseken túl átolvasták e könyv egyes részeit, és kérdéseikkel, kritikai megjegyzéseikkel és javaslataikkal hozzájárultak érlelődéséhez.

A kézirat végleges formába öntéséért és figyelmes segítségükért hálás köszönettel tartozom édesanyámnak, Lángh Júliának, Nagy Zsejke szerkesztőnek, valamint Kovács Évának, a Történettudományi Intézet tudományos információs osztálya vezetőjének és munkatársainak.

